

вонс вважав його фундатором західного класичного напряму економічної думки.

Література

1. Кантильон Р. Ессе о природе торговли в общем плане / Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : В 5 т. – Т. I. От зари цивилизации до капитализма / Отв. ред. Г. Г. Фетисов. – М : Мысль, 2004. – С. 260–278.
2. Мальтус Т. Р. Принципы политической экономии, рассмотренные в плане их практического применения, 1820 / 25 ключевых книг по экономике. – Изд-во «Урал – ЛТД», 1999. – С. 138 – 154.
3. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. 2 – е изд., - т. I. – т. 23. – С. 43–784; т. II. – т. 24. – С. 31–596; т. – III. – т. 25. ч. I. – С. 29–505, т. 25. ч. II. – С. 3–458.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3 т. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – Т. I – III.
5. Меркантилизм / Под ред. И. О. Плотникова. – Л. : Соцэкгиз, 1935. – 340 с.
6. Петти В. Классика экономической мысли. / В. Петти А. Смит, Д. Рикардо, Дж. М. Кейнс, М. Фрид-маан. – М. : Эксмо-Пресс, 2000. – 896 с.
7. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур. – М.: Эксмо, 2008 – 1200 с.

УДК [338.24.021.8:339.13](477+438)

ТАРНАВСЬКИЙ М.Т., канд. екон. наук, доцент
Одеська національна академія харчових технологій

ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІК ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ)

В статті розглянуто особливості трансформації соціально-економічних систем України і Республіки Польща. Звертається увага на низку відмінностей у передумовах цього процесу. Автор робить висновок щодо наявності взаємозв'язку між ефективністю проведених реформ і їх результатами у соціальній сфері.

Ключові слова: господарська система, інфляція, інвестиції, ринкові перетворення

The article describes the features of the social and economic systems of Ukraine and the Republic of Poland. Attention is drawn to some differences in the assumptions of the process. The author concludes that there is relationship between the effectiveness of the reforms and their results in the social sphere.

Keywords: economic system, inflation, investment, market transformation

Вступ. Республіка Польща — це країна, яка посідає одне з провідних місць у зовнішніх відносинах з Україною. Такий стан речей є природним, оскільки обидві держави становлять культурно-історичну та економічну основу регіону Центрально-Східної Європи, а їх відносини і взаємодія можуть визначати перебіг господарських і політичних процесів як нині, так і у найближчому майбутньому.

Взагалі-то політична незалежність та економічна самостійність України і Польщі багато в чому залежать від їхньої здатності до активної співпраці. Політичні еліти обох країн добре розуміють цей факт, про що свідчать близько сотні різноманітних угод, укладених за останні роки. Взявши це до уваги, варто згадати, які існували передумови їх взаємовідносин та були обрані шляхи соціально-економічних перетворень на початку 90-х років минулого століття.

Розпад колишнього СРСР у зазначений період мав наслідком докорінну зміну геополітичних умов і політичного устрою цілої низки країн. Ці події охопили значну частину європейського континенту. Вони справили величезний вплив на долі найбільших

народів Центрально-Східної Європи — українців та поляків, які до того мали різний статус.

Український народ був змушений будувати свою державність, як кажуть, з нуля: народне господарство було не готове до функціонування в нових умовах з ряду причин — головним чином, через залежність підприємств України від господарських структур в інших республіках; техніко-технологічну відсталість; високу енерго- та металомісткість, неконкурентоспроможність значної частини виробленої продукції, а також низьку продуктивність праці майже в усіх галузях економіки. Нарешті, перехід до ринкової системи господарювання відбувався в країні, в якій практично був відсутній приватний сектор.

З іншого боку, і суспільна свідомість, що була властива для більшої частини населення України, не сприяла проведенню радикальних економічних реформ. Суспільство, яке десятки років виховувалося в дусі тотального колективізму, трактувало будь-який прояв приватизації як замах на загальнонародну власність, а відтак процес роздержавлення пробуджував моральний опір та невдоволення людей.

В індивідуальній підприємницькій діяльності значна частина українців не вбачала шляху до піднесення рівня заможності та створення вільного суспільства. Ситуація ускладнювалася тим, що в країні не спромоглися прийняти закон про "люстрацію", в результаті чого нова влада мала, як правило, комуністичне походження, нерідко низький рівень фахової компетенції, а тому й не була здатною до проведення грунтовних реформ у країні.

Перебуваючи в полоні старих ідеологічних догм щодо повної зайнятості населення, утримувалися "на плаву" нерентабельні підприємства та цілі галузі народного господарства. У свою чергу, використовуючи ситуацію деякої невизначеності, збільшувалися прояви корупції та набирали розмаху мафіозні структури. Довгий ланцюг невдач при неефективно проведеному початку економічних перетворень компрометував в очах суспільства їх суть і мету, штовхав до проявів кризових явищ. Такі склалися в Україні передумови на початковій стадії реформ, за яких стара система зникла, а нова формувалася в складних умовах і непослідовно.

Зовсім іншим був старт польського суспільства на шляху до побудови нового господарського ладу. З одного боку, внаслідок тривалого конфлікту між владою і населенням в Польщі настав майже повний крах планової системи господарювання. Це, в свою чергу, призвело до ускладнення економічної ситуації, значного погіршення забезпечення людей товарами першої необхідності, до високих темпів інфляції, а також зростання зовнішньої заборгованості держави. Але, з іншого боку, країна мала такі міцні підвалини ринкової економіки, як сільське господарство, де майже не було суцільної колективізації, та розгалужену мережу приватного сектора, що займався наданням послуг і дрібним промисловим виробництвом.

Крім того, польське суспільство цілком розуміло переваги ринкової системи господарювання і терпляче очікувало на радикальний відхід від усього, пов'язаного з неефективним соціалістичним ладом.

Обмеження приватної власності на засоби виробництва, що тривали весь попередній період, народ сприймав як протиправні дії держави. Натомість, заходи нової влади, скеровані на приватизацію та роздержавлення, більшість польських громадян схвалювало і розглядало як необхідний крок до усунення історичної несправедливості, що вчинив попередній комуністичний режим. Отже, в Польщі спостерігалися більш сприятливі, ніж в Україні, об'єктивні та суб'єктивні стартові умови для ринкової трансформації економіки. Вони суттєво вплинули на можливість прийняття, а згодом і реалізації виваженої макроекономічної політики, більш відомої як план Х. Бальцеровича. Про проблеми і хід реформування господарств в обох країнах та їх результативність йтиметься у подальшому викладі.

Результати. Радикальні реформи в сусідній країні мали на меті створення умов для функціонування ринкових відносин, загальне зростання міжнародної конкурентоспроможності польської економіки, а також її здатності до кон'юнктурних коливань і структурних змін у зовнішньому оточенні. Першим кроком у цьому напрямі була ліквідація системи цен-

трального планування господарства та валютної монополії. Водночас, запроваджувалися принципи і права, що забезпечували входження нових, передусім приватних, підприємств в економічний простір країни.

Успадкована від соціалізму суб'єктивована господарська структура нагадувала в Польщі "перевернуту піраміду", в якій домінували великі підприємства, а малі та середні залишалися у стані недоорозвиненості. Перелом у цій системі і почав створювати можливість вільного виходу на ринок конкурентоспроможної продукції.

Швидка реструктуризація польського господарства і, в першу чергу, промисловості природно сприяла росту рівня безробіття. Так, в період перших років реформування економіки цей показник збільшився з 6,5% у 1990 році до 16,4% у 1993 році. Згодом ситуація дещо змінилася на краще, але не набагато. Подібний стан речей спричиняли демографічні фактори, а головне — стале зростання продуктивності праці, що не заохочувало підприємців до підвищення зайнятості.

Якщо взяти промислове виробництво у цілому, то в Україні і Польщі наявні протилежні тенденції. Про це свідчать відповідні статистичні дані. Так, за винятком 1991-1993 рр., у Польщі обсяг промислової продукції зростає досить високими темпами і сягнув 103,5% у 1996 році, порівняно з 1990. Водночас, польська промисловість пройшла стан істотної модернізації, як технологічної, так і структурної. Значно збільшилося виробництво кінцевої продукції на тлі відносного зменшення випуску сировинних матеріалів.

В Україні — навпаки, спостерігався спад рівня промислової продукції, який у зазначений період знизився майже на 50%.

Сільське господарство Польщі було традиційно роздрібним, спиралося на приватну власність, то ж йому було легше пристосуватися до впровадження ринкових умов господарювання, ніж великим колективним сільськогосподарським підприємствам України. Незважаючи на згадані переваги, польський аграрний сектор впродовж тривалого періоду перебував у стані застою. Навіть в кінці десятиліття виробництво сільськогосподарської продукції в країні ледь досягло рівня 1990 року.

Подібний стан був пов'язаний з тим, що період реформ спричинив цілковитий занепад колективного сегмента, який також був присутній в аграрному виробництві Польщі (майже 20% сільськогосподарських угідь), а приватний сегмент змушений був долати низку різноманітних труднощів. Попри певні прояви позитивних тенденцій (наприклад, зростання середніх розмірів господарств), у сільськогосподарському виробництві країни виявлялася низка негативних рис, які у другій половині 90-х років відчутно перешкоджали намірам Польщі щодо інтеграції в Європейський союз.

Водночас, ситуація у сільському господарстві України була дещо гіршою. Незважаючи на сприятливі природні умови, наявність більш цінних, ніж у Польщі, земельних ресурсів, воно опинилося в тотальній кризі.

Організаційний хаос, відсутність комплексної політики стосовно АПК, інші негаразди призвели до ситуації, коли врожайність, отже і об'єм валової продукції, зменшувалися з року в рік. Виробництво аграрної продукції у 1997 році впало до 56,9%, порівняно з 1990 роком, село поступово зuboжило.

Щодо інших сфер господарського життя, то однією з найважливіших його складових в обох країнах необхідно назвати процес приборкання інфляції. В Польщі її надзвичайно високі темпи спостерігалися лише на початку ринкових перетворень економіки, які згодом почали поступово зменшуватися, і в кінці 90-х років інфляція вже не перевищувала 10%. Нарешті, завдяки фінансовій стабілізації і зміцненню національної грошової одиниці — злотого, суттєво зросли валютні резерви Польщі: з 4,5 млрд. дол. США у 1990 році до 23,1 млрд. дол. США — у 1998. Однак буде доречним нагадати, що й іноземний борг країни сягнув 44 млрд. дол., залишаючись сумною спадщиною планової системи господарювання.

В Україні інфляційні процеси мали вибуховий характер і тривали значно довше, ніж у Польщі. Вони досягли максимуму у 1993 році, коли середньорічні її темпи становили 4735%, тобто спостерігалася гіперінфляція. Врешті-решт, держава зуміла її приборкати до 80,2% у 1996 році і 18% — у 1997, що створило умови для введення в обіг національної грошової одиниці України — гривні.

Відомо, що своєрідним чутливим барометром стану економіки є обсяги та динаміка інвестицій. Значні їх розміри свідчать про модернізацію виробничого потенціалу, використання нових технологій, удосконалення організації праці тощо. Невеликі інвестиції, навпаки, вказують на відсутність перспектив для економічного розвитку. Отже, збільшення інвестування господарства слід розглядати як важливу передумову виходу країни з економічної кризи.

Обсяги інвестицій у національну економіку Польщі, після істотного спаду в 1990-1991 роках, поступово збільшувалися, а з 1994 року розпочався справжній інвестиційний вибух. Він тривав до кінця десятиліття, коли розмір інвестицій, наприклад, у 1997 році перевищив рівень 1990 року в 2 рази (в порівнянних цінах). Водночас і іноземний капітал впродовж зазначеного періоду інвестував у польські підприємства близько 25 млрд. дол. США. Необхідно зазначити, що прямі іноземні інвестиції, для яких в країні були створені дуже корисні умови, відіграли помітну роль в стабілізації економіки. Посприяла цьому процесу також практика повної лібералізації в Польщі іноземних підприємств, які почали успішну господарську діяльність.

Натомість, в українську промисловість подібного роду інвестицій було вкладено в кілька разів менше, ніж у господарські структури Польщі. Вони представляли лише незначну частину від тодішніх потреб країни, а ці потреби становили 40-50 млрд. дол. щорічно.

Різниця в об'ємах названих надходжень стає ще помітнішою, якщо їх співставити з кількістю населення обох країн, тобто на душу населення. Щодо України, то цей показник виявиться значно меншим з тієї причини, що впродовж 90-х років в ній прожи-

вало, у середньому, на 10 млн. населення більше, ніж у сусідній країні. Варто також зазначити, що у згаданий період у Польщі вже функціонувало понад 30 тис. спільних підприємств з участю іноземного капіталу, а в Україні — всього кілька тисяч.

У перші роки нинішнього століття (2004 рік) надходження прямих іноземних інвестицій, як свідчать статистичні дані, вже складало еквівалент 3,3% ВВП та 17,9% загальних капіталовкладень у основні фонди (порівняно з 1,8% та 11,4% відповідно у 1994 році). Відносно підприємств з участю іноземного капіталу, то на їх частку в зазначеному році припадало вже близько 57% загального експорту Польщі та понад 60% імпорту.

Масмо підстави для припущення, що наведені факти могли бути одними з найбільш суттєвих, які впливали на хід реформ, їх результативність в Україні і в Польщі, та відігравали все помітнішу роль в економічному розвитку обох країн.

Нарешті, доречно звернути увагу на деякі моменти, що стосуються впливу економічної реформи на соціальну сферу. Для порівняння в якості вихідного пункту нами взято вже згаданий 1990 рік, коли національний дохід на душу населення в Україні та Польщі був приблизно на однаковому рівні. Можна припустити, що і стандарти життя населення обох країн також були майже однакові.

Натомість, у другій половині згаданого десятиліття ситуація почала поступово змінюватися не на користь України. У цей період сумарна вартість ВВП, згідно з офіційним курсом валют, дорівнювала: в Україні 49,7 млрд. дол. США, а в Польщі — 133,5 млрд. дол. США. Якщо зіставити ці величини з демографічним потенціалом обох країн, то виявляється, що на одного жителя України припадає менше 1000 дол., а на одного жителя Польщі — майже 3500 дол.

Водночас, на початковому етапі ринкових перетворень економіки Польщі, внаслідок впровадження реальних роздрібних цін, рівень життя в країні помітно знизився. Так, реальна заробітна плата в 1992 році була на 25% меншою, ніж у 1989 р. Згодом, однак, почалося поступове підвищення цього показника. Зник дефіцит продовольчих і промислових товарів, значно поліпилася їх якість. У доларовому еквіваленті зростання середньої заробітної платні виглядало так: 1989 рік — 69 дол., 1990 рік — 149; 1994 рік — 250; 1997 рік — 320, в середині 1998 року — близько 380; на початок нинішнього століття вона сягнула до 1000 дол. США.

Отже, можна стверджувати, що здійснення радикальних соціально-економічних перетворень спричинило, якщо брати в цілому, підвищення рівня життя польського населення, хоча це було й досягнуто внаслідок значної майнової диференціації. Так, вважається, що життєвий рівень 1/3 сімей у Польщі залишається надто низьким і є гіршим порівняно з тим, який був у них в середині 80-х років.

В Україні згадані процеси, тобто фінансово-економічне оздоровлення господарства, відбувалося не так успішно, як у сусідній країні. На початку 90-х років спостерігалися, як вже згадувалося, суттєвий спад промислового виробництва, гіперінфляція, відчутне зuboжіння населення. З метою запобігання со-

ціальному вибуху, який вже назрівав, влада змушена була впроваджувати безпрецедентні заходи. Так, у розклад руху залізничного й автобусного сполучення були введені додаткові міжнародні маршрути, які поєднували українські і польські міста, (наприклад, Одеса — Варшава, Ковель — Люблін, Луцьк — Хелм, Львів — Перемишль тощо). Подібні заходи були спричинені необхідністю "випускання пару", мається на увазі надання можливості українцям збуту в сусідній країні припасених заздалегідь товарів або зайвого особистого краму, щоб тим самим допомогти їм пережити скруту.

Це був вимушений крок з боку української влади, який, зокрема, позитивно позначився і по відношенню до польського населення. Поляки, як і українці, також переживали нелегкі часи і мали можливість за достатньо низькими цінами придбати необхідні для сім'ї товари, переважно господарського призначення. В обмін на них вивезені громадянами України кілька десятків мільйонів доларів — зовсім невелика ціна за соціальну стабільність у Польщі.

У цілому, життєвий рівень українців на першу половину 90-х років був на 2/3 гіршим, проти 1989 року. Його раптовий спад призвів і до серйозних наслідків у свідомості суспільства.

Так, ідея ринкових реформ, продиктованою метою яких мало стати підвищення ефективності народного господарства, а у перспективі — створення держави добробуту, була значною мірою скомпрометована. На додаток до цього, серед певної частини населення почали спостерігатися ностальгійні настрої, ідеалізація минулого соціалістичного ладу. Злам у суспільній свідомості почав гальмувати здійснення ринкових реформ, які народ отожднював із розпадом існуючих господарських структур, масовою корупцією та ростом злочинності.

Тут варто нагадати, що радикальні системні перетворення відбувалися і в деяких інших країнах із плановою системою господарювання, які тою чи іншою мірою підпорядковувалися Москві. Для деяких із них це закінчилося більшим чи меншим успіхом, інші не здатні були ефективно здійснити зміни, яких потребувало сучасне господарство, а тому й зазнали в різних формах поразки.

Нарешті відомо, що між країнами колишнього соціалістичного табору, а ще більше між ними й економічно розвинутими державами, на початку запровадження реформ існували значні відмінності у

рівнях соціально-економічного розвитку. Так, у 1990 році зведений національний дохід 50-мільйонної України дорівнював аналогічному показнику 10-мільйонної Чеської республіки і був удвічі меншим, ніж у 5-мільйонній Фінляндії.

Повертаючись до особливостей господарства сусідньої країни, необхідно звернути увагу на те, що Польща є державою з певними історичними традиціями щодо різносторонніх зв'язків з найбільш розвинутими країнами світу, високим ступенем товарності національної економіки, її лібералізації та відкритості, а також досвідом приватної форми сільськогосподарського виробництва та сфери послуг.

З іншого боку, Республіка Польща — це країна, яка посідає провідне місце у різносторонніх зв'язках із нашою державою. Вона є другою після України, серед країн Центрально-Східної Європи, за кількістю населення та розмірами території. Дві країни географічно перекривають увесь європейський континент від північних морів (Балтика) до південних (Чорне море), створюючи економічну основу регіону.

Україна і Польща мають на своїх теренах, зокрема, розвинену систему продуктопроводів, яка здатна зв'язати в єдину мережу нафтогазові родовища Північного моря та Близького Сходу і стати, таким чином, нафтогазовим перехрестям Європи. Звичайно, ці питання являють окрему тему для розгляду і дослідження, проте, як вважаємо, варто звернути увагу на наступне.

З нашої точки зору, створення єдиної системи продуктопроводів, єдина політика щодо транзиту енергоносіїв, а також активна розбудова транспортної мережі могла б суттєво підвищити економічне значення України і Польщі для країн як Заходу, так і Півночі і Півдня Європи. Відтак, неодмінно розширяться і політичні можливості обох країн.

Висновки. Таким чином, наведений матеріал свідчить, що передумови ринкової трансформації України і Польщі були неоднаковими, різні обиралися шляхи реформ, різними виявилися і їх результати. Проведені радикальні соціально-економічні перетворення в обох країнах вивели на шлях, що привів до ринкової форми господарювання. Це підтверджується офіційним визнанням України як держави з ринковою економікою, а Польщі — ще й прийняттям в Європейський союз, однією з умов якого було існування в країні ефективно функціонуючого ринкового господарства.

Література

1. Увесь світ у цифрах і фактах : Довідн. — К. : Мапа, 2004. — С. 127.
2. Статистичний щорічник України за 1993-1998 рр. — К. : Вид. ЦСУ, 1999. — С. 265.
3. Народне господарство України в 1992 р. — К. : Вид. ЦСУ, 1993. — С. 128.
4. Щорічник міжнародної статистики Головного статистичного управління РП. — Варшава, 1990-2005. — С. 250.
5. Варшава 1998; Poland-International, 2000. — С. 155.
6. Balcerowicz L. Socializm kapitalizm transformacja. — Warszawa: Bug. naukowe PWN, 1997. — С. 386.

